

วิเคราะห์สุนทรภู่จากนิราศพระบาท

■ อัครา บุญทิพย์

นิราศพระบาทเป็นนิราศเรื่องที่สองของสุนทรภู่ ถัดจากนิราศเมืองแกลง แต่งเมื่อ พ.ศ.๒๓๕๐ ขณะนั้น สุนทรภู่ถวายตัวเป็นมหาดเล็กของพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ พระโอรสพระองค์น้อยของกรมพระราชวังหลัง

พระองค์เจ้าปฐมวงศ์เป็นพระองค์เจ้าองค์แรก ในกรมพระราชวังหลัง จึงได้พระนามว่า “ปฐมวงศ์” และ ทรงผนวชเป็นภิกษุตลอดพระชนมายุ ล้นพระชนม์ใน รัชกาลที่ ๓¹

ช่วงที่แต่งนิราศพระบาทนั้น สุนทรภู่ได้อยู่กินกับ ภรรยาที่ชื่อจันแล้ว ซึ่งนางจันภรรยาคนนี้เคยเป็นเหตุ ให้สุนทรภู่ต้องถูกลงโทษจอบจำครั้งที่ลอบรักกันใหม่ๆ ด้วยนางจันเป็นข้าหลวงในวังของกรมพระราชวังหลัง ครั้นกรมพระราชวังหลังสิ้นพระชนม์แล้วสุนทรภู่พ้นโทษ เจ้าครอกข้างใน(ทองอยู่)พระอัครชายาของกรม พระราชวังหลังได้ยกนางจันประทานให้เป็นภรรยา

ชีวิตครอบครัวสุนทรภู่มักนางจันไม่สู้ราบรื่นอาจ เป็นเพราะสุนทรภู่ชอบดื่มสุราหรือเจ้าชู้ ตามวิสัยคน อ่อนไหวง่ายจึงมีเรื่องให้ระหองระแหงกันอยู่เสมอ

เมื่อพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ซึ่งทรงผนวชประทับ จำพรรษา ณ วัดระฆังโฆสิตาราม ได้เสด็จไปนมัสการ รอยพระพุทธรูปที่วัดพระพุทธรูป สาระบุรี สุนทรภู่ ยังเป็นมหาดเล็กหนุ่มอายุ ๒๑ ปี ได้ตามเสด็จไปในฐานะมหาดเล็ก ไม่มีบรรดาศักดิ์หรือสถานภาพเป็น ผู้ใกล้ชิดเจ้านายแต่ประการใดเพราะไม่ได้นั่งเรือลำทรง

แต่สุนทรภู่เป็นคนชี้ขานำทาง ซึ่งนับว่าเป็นคนสำคัญ ในกองช่างทีเดียว

แต่ตัวพินิจจำเพาะเป็นเคราะห์ร้าย
ต้องขึ้นพลายนำทางช่างน้ำมัน

ฯลฯ

ที่คลื่นไล่ไสซังให้ยาว
มาตามราวมรรคาพานาวิน

ฯลฯ

ที่แหวะเข้าเขาคอกคอยนำเสด็จ
ดูเทเวศอารักษ์นรังสรรค์
เอาเทียนจุดบูชาแก่เทเวศ
ให้ป้องกันอันตรายในราวไพร

การที่สุนทรภู่เป็นคนนำทางออกจะสำคัญอยู่ แต่ไม่ค่อยมีใครกล่าวถึงบทบาทส่วนนี้ของท่าน ซึ่ง ผู้เขียนจะขยายความเมื่อถึงตอนนั้น

สุนทรภู่เริ่มรำพันในนิราศพระบาท แสดงความ ทุกข์รำลึกถึงนางจันภรรยา โดยช่วงนั้นคงมีเรื่อง ระหองระแหงกันและแยกกันอยู่ได้ประมาณ ๑ เดือนเศษ “เจ้าคุณแค้นแสนโกรธที่ไรที่ แต่เดือนยี่จนย่าง เข้าเดือนสาม”

วันที่เริ่มออกเดินทางนั้นเป็นวันขึ้น ๑๒ ค่ำ ตรง กับวันจันทร์ที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๓๕๐² ขบวนเสด็จ ซึ่งมีเรือลำทรงพระภิกษุพระองค์เจ้าปฐมวงศ์

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาต่อราชานุภาพ. (๒๕๐๘). *ชีวิตและงานของสุนทรภู่*. หน้า ๙.

² แหล่งเดิม. หน้า ๑๒๓.

เรือมหาดเล็กและเหล่านางข้าหลวง เริ่มออกเดินทาง แต่เจ้าตรู่จากวัดระฆังโฆสิตาราม

การออกเดินทางแต่เจ้าตรู่ก็เพื่อฝิพายจะได้ไม่ร้อนแดดซึ่งการเดินทางไกลโดยทางเรือแต่โบราณนั้น นิยมเดินทางกลางคืนโดยอาศัยแสงเดือนส่องสว่างให้เห็นหนทางในลำน้ำ อากาศสดชื่นเย็นสบาย

เมื่อออกจากท่า*วัดระฆังโฆสิตาราม*ผ่านมาตามทางคลองขวางบางจากและเริ่มรำพันถึงสิ่งที่ได้พบเห็นเป็นลำดับไป

ถึง*คลองขวางบางจาก*สุนทรภู่ก็คร่ำครวญถึงความหมายของชื่อบางจากและการที่ตนต้องจากนางจันมา ครั้นแลเห็นวังก็ยกมือไหว้ขอให้เทวดารักษาวังและพระคุณบิดาช่วยปกป้อง อย่าให้ใครแย่งชิงนางจันไปเสีย

ประสานสองหัตถ์ประนังตั้งประนม

น้อมบังคมเทวารักษาวัง

ขอฝากน้องสองชนกช่วยปกเศ

อย่ามีเหตุอันตรายเมื่อภายหลัง

ใครปองชิงขอให้ตายด้วยรายชัง

เทพทั้งชั้นฟ้าได้ปรานี

มีข้อนำคิดตรงคำ “*ขอฝากน้องสองชนกช่วยปกเศ*” นักวิจารณ์บางท่านตีความว่าหมายถึงน้องสาวต่างบิดาของสุนทรภู่ที่ชื่อฉิมกับนิ่ม แต่ถ้าอ่านให้ประณีตจะเห็นว่าเป็นการฝากน้องซึ่งหมายถึงนางจัน โดยขอฝากนางไว้กับบิดา แต่ก็ชวนให้คิดว่า “*สองชนกช่วยปกเศ*” นั้น สุนทรภู่อ่อนวอนให้เทวดารักษาวังทางหนึ่ง และอีกทางหนึ่งให้พระคุณของบิดาช่วยคุ้มครอง หรือให้คุณเทวดารักษาวังคุ้มครองแล้วยังขอให้บิดาทั้งสองท่านช่วยคุ้มครอง ซึ่งหมายถึงบิดาที่บวชอยู่ที่เมืองแกลงและบิดาเลี้ยงสามี่ใหม่ของมารดาหรืออาจหมายถึงบิดาของนางจันและบิดาเลี้ยงของตน ซึ่งเป็นหลักของครอบครัวยามนั้นช่วยดูแลนางจันไว้ก็เป็นได้

ถึง*สามแสน*สุนทรภู่ได้เล่าตำนานของชื่อบ้านสามแสนว่า เดิมเรียก “*สามแสน*” เพราะชาวบ้านจำนวนมาก(สามแสนคน) ช่วยกันกู้พระพุทธรูปซึ่งจมน้ำอยู่ที่ทำนบขึ้นจากน้ำ แต่กู้ไม่สำเร็จ ไม่สามารถอุදองค์พระขึ้นมาได้ คงจะเป็นพระพุทธรูปองค์ใหญ่มากหรือศักดิ์สิทธิ์มาก จึง “ไม่เคลื่อนที่ชลธารบาดาลดิน” ชาวบ้านจึงเรียกทำนบบริเวณนั้นว่า “*สามแสน*” ต่อมาคำ “*สามแสน*” ได้กลายเสียงเป็น “*สามแสน*” ซึ่งสุนทรภู่ได้เชื่อมโยงการกลายเสียงของถ้อยคำ นำมาเกี่ยวเนื่องกับการกลบกลายในเรื่องความรักของตนและเชื่อมโยงกิจกรรมการกู้องค์พระขึ้นจากน้ำโดยคนจำนวนมาก จุดดิ่งเท่าไรพระพุทธรูปก็ไม่เขยื้อน ให้ความหนักขององค์พระนั้นเหมือนความหนักแน่นในจิตใจของนางจัน

ถึงสามแสนแจ้งความตามสำเหนียก

เมื่อแรกเรียกสามแสนทั้งกรุงศรี

ประชุมอุදพุทธรูปในวารี

ไม่เคลื่อนที่ชลธารบาดาลดิน

จึงสาปนามสามแสนเป็นชื่อคั้ง

เออชาวกรุงกลับเรียกสามแสนสิ้น

นี้หรือรักจะมินำมีราดิน

แต่ชื่อดินเจียวยังกลายไปหลายคำ

ขอใจนุชที่ฉันทสุจริตรัก

ให้แน่นหนักเหมือนพุทธรูปเลขาฆ่า

ถึงแสนคนจะมาวอนชะอ้อนนำ

สักแสนคำอย่าให้เคลื่อนจงเหมือนใจ

เมื่อได้อ่านกลอนตอนนี้แล้ว จะเห็นว่าสุนทรภู่มีวิธีคิดเปรียบเทียบที่คมคาย และชี้ให้เห็นว่าสุนทรภู่มีความรอบรู้เรื่องชื่อบ้านนามเมืองเป็นอย่างดี แต่ตำนานชื่อบ้านสามแสนนี้จะจริงเท็จประการใดไม่ปรากฏ ถ้าเป็นจริงก็ต้องพิสูจน์โดยหาองค์พระพุทธรูปที่ว่าจมน้ำนั้นให้พบ หรือหากกู้ขึ้นมาได้แล้วในภายหลัง พระพุทธรูปองค์นั้นถูกนำไปไว้ที่ไหน วัดใด ?

เรื่องพระจอมอยู่ในน้ำนี้มีเหตุผลอยู่สองสถาน
สถานแรกมีวัดตั้งอยู่บริเวณชานน้ำนั้น แล้วน้ำก็ซัด
ตลิ่งพังเข้ามาเรื่อย ๆ จนถึงองค์พระพุทธรูปจมลงไป อีก
สถานหนึ่งเมื่อมีศึกพม่าครั้งเสียกรุง ชาวบ้านได้นำองค์
พระใส่แพหนีพม่า แพองค์พระลอยมาตามแม่น้ำแล้ว
เกิดล่ม จมลงบริเวณนั้น หรือไม่ก็พม่าเองนั้นแหละ
อยากได้พระพุทธรูปไป จึงเอาใส่แพขนไปทางน้ำ แต่
จะด้วยเหตุอุกฉุกะทุกอย่างใดอย่างหนึ่ง แพบรรทุกองค์
พระก็หลุดลอยและจมลงเสีย

การที่คนโบราณแลเห็นพระพุทธรูปลอยน้ำ
ได้นั้นก็น่าจะเป็นได้ว่าเมื่อนำพระวางบนแพที่ทำอย่าง
อุกฉุกะหุกยามศึกสงคราม แพคงไม่ใหญ่นัก เมื่อวาง
พระลงบนแพ ส่วนที่เป็นแพก็จมลงจนมีระดับตัวแพ
คงเห็นแต่ฐานพระลอยปรี่อยู่กับผิวน้ำ ทำให้เห็นเป็น
ปาฏิหาริย์พระลอยน้ำได้

ถึง**บางพลัด**สุนทรภู่ก็นึกถึงการที่ตนพลัด
พรากนางจัน ต่อมาถึง**บางซื่อ**ได้รำพันถึงความซื่อตรง
ที่สุนทรภู่มีต่อนางและขอให้นางจันซื่อตรงต่อตนเช่นกัน

ถึง**บางซ่ง**ก็รำพันว่า เหมือนมีใครซ่อน
นางจันไว้ ขอให้นางเยี่ยมหน้าออกมาให้เห็นก่อนที่จะ
ต้องจากกันไกล

ถึง**บ้านวัดโบสถ์ตลาดแก้ว**เป็นสวนผลไม้
กำลังออกดอกเต็มสวนสองฝั่งน้ำได้เห็นลูกจันสุกเหลือง
ส่งกลิ่นหอมก็ให้นึกถึงนางจัน เห็นต้นรักก็นึกถึงความ
รักแม้จะโกรธกันก็คงอนงกันไปไม่ได้นาน ด้วยต่างก็มี
ใจรักต่อกันและกัน

ถึง**ตลาดขวัญ**ซึ่งเป็นถนนบุรีในปัจจุบัน
เดิมเป็นตลาดนอกเมืองคึกคักด้วยเรือแพค้าขายและ
เสียงแข่งแข่งของชาวบ้านร้านตลาด สุนทรภู่บรรยายว่า

พินิจนางแม่คำก็น่าชม

ท่าคารมเร็วแรงอยู่แข่งแข่ง

ใส่เสื้อตั้งริงรัดอุ้งแอ

พี่แลแลเครื่องเล่นเป็นเสียดาย

ที่น่าคิดคือการแต่งกายของแม่คำที่นั่น “ใส่
เสื้อตั้งริงรัดอุ้งแอ พี่แลแลเครื่องเล่นเป็นเสียดาย”
เป็นการบอกว่าแม่คำเหล่านั้นเป็นสาวมอญหรืออาจจะ
สาวจีนด้วยก็ได้ แต่ไม่ใช่ไทย เพราะสาวไทยสมัยนั้น
คาดอกห่มผ้าสไบ และสายตาสุนทรภู่ก็ไม่วายสนใจกับ
เสื้อตั้งๆ เห็นรูปทรงหน้าอกอวบอืดของแม่คำแล้ว
เสียดายที่ไม่ได้เป็นเจ้าของ ทั้งเป็นการบันทึกถ้อยคำว่า
ผู้ชายสมัยนั้นเรียกหน้าอกผู้หญิงว่า “เครื่องเล่น” ซึ่ง
ปรากฏอยู่ในตอนที่พวกนางกำลังเล่นน้ำที่พระบาท
อีกด้วย

ครั้งสายๆ ก็เดินทางถึง**ปากเกร็ด** คณะเดิน
ทางได้หยุดพักกินอาหารเช้าแล้วเดินทางต่อไป ถึง
บางพูด ซึ่งสุนทรภู่ได้ตั้งข้อสังเกตคำพ้องเสียงว่า บาง
พูดเป็นชื่อของต้นมะพูด หรือญาติ ถ้าเป็นญาติแล้ว
สุนทรภู่ขอฝากนางจันให้ญาติช่วยดูแลอย่าให้ใครมา
เกี่ยวเกี่ยวพัน

ถึง**บางพัง**ก็เห็นตลิ่งที่น้ำซัดจนพัง แล้ว
เปรียบเทียบกับหัวอกของตนที่แทบพังเพราะพลัดพราก

ถึง**วัดเทียนถวายที่บ้านใหม่ข้าม** เป็นทุ่งนา
ต้นตาล เห็นคนขึ้นตาล สุนทรภู่ก็เปรียบเทียบการขึ้น
เอาน้ำหวานของต้นตาลนั้นว่าเป็นอันตรายเหมือนการ
คบค้ากับคนที่พูดคำหวานแต่ปาก ซึ่งกลอนบทนี้คมคาย
และเป็นที่รู้จักจดจำกันทั่วไปว่า

เจ้าของตาลรักหวานขึ้นปีนต้น

ระวังตนตื่นมีระมัดมัน

เหมือนคบคนคำหวานรำคาญครัน

ถ้าพลังปล้นเจ็บอกเหมือนตกตาล

และได้เห็นต้นเทพีซึ่งเป็นไม้เถาชนิดหนึ่ง
ลำต้นมีหนาม ดอกสีเหลืองออกเป็นช่อสั้น ๆ คนมักจะ
เอาพารัดฟันเสีย เพราะหนามเป็นอันตราย เปรียบ
เหมือนคนพูดจาไม่ไพเราะอ่อนหวาน กระนั้นการที่เจ็บ
เพราะถูกหนามเกี่ยวก็ยังไม่อันตรายหรือเจ็บเท่าตก
ต้นตาล

ถึงบางทลวงสุนทรภู่ก็บอกไว้ว่าการเดินทางครั้งนี้เป็นการมาราชการตามเสด็จ ถึงบ้านกระแซง รีบเร่งฝีพายด้วยเป็นเวลาใกล้เที่ยงแดดร้อนจนถึงสามโคก เห็นหญิงชวามอญเดินผ่านมาผู้งฝ้ายาวกรอมสัน ตามธรรมเนียมมอญไม่ได้นุ่งโจงกระเบนแบบหญิงไทย ผ่าถุงที่นุ่งนั้นเวลาก้าวขาฝ้าแยกออกแลเห็นขาขาวๆ ซึ่งคงเป็นที่ตื่นตาตื่นใจของชายหนุ่มสมัยต้นรัตนโกสินทร์อย่างยิ่ง เพราะมีการกล่าวถึงการนุ่งผ้าโดยไม่โจงกระเบนแล้วผ้าแหวกให้เห็นขาขาวในนิราศอื่นๆ อีกหลายเรื่อง ถ้าสุนทรภู่อยู่มาจนถึงสมัยนี้คงได้เห็นขาเห็นหน้าท้องและก้นบขาขาวๆ ของสาวยุคโลกาภิวัตน์จนตาแฉะ

เรื่องของการเปิดเนื้อเปิดตัวให้เห็นส่วนควรสงวนนั้น สตรีไทยโบราณเขาระมัดระวังไม่เปิดเผยให้ใครเห็น แต่สมัยปัจจุบันนี้ดูเหมือนเป็นค่านิยมว่ายิ่งเปิดให้ล่อแหลมเพียงใด ยิ่งแสดงความทันสมัยเพียงนั้น สุนทรภู่ในวัยนั้นก็คิดจะมองไปตามประสาชายหนุ่ม และได้บรรยายลักษณะบ้านเรือนของชวามอญว่า มีหลังคาใหญ่แต่พื้นเรือนแคบสอปลงเหมือนโลงผี ชวามอญปลูกบ้านรายไปตามฝั่งซ้ายของลำน้ำ ส่วนฝั่งขวาไม่นิยมตั้งบ้านเรือน

เรื่องนี้เป็นธรรมเนียมความเชื่อของมอญซึ่งเกี่ยวกับประเพณีการศพ ด้วยหากมีคนตายในบ้านเวลานำศพออกจากบ้านต้องให้ศีรษะศพหันไปทางทิศเหนือ ต้องหามศพออกทางทิศเหนือของบ้าน

บ้านมอญที่อยู่ริมน้ำ ซึ่งสายน้ำย่านนั้น ๆ ไหลในแนวเหนือใต้ ริมน้ำย่อมอยู่ในแนวตะวันออก และตะวันตก หากหันหน้าบ้านเข้าหาแม่น้ำ ก็จะนำศพออกจากบ้านไม่ได้ ต้องทลายฝายบ้านด้านเหนือ เอาศพออกซึ่งก็เคยมีปฏิบัติกัน ดังนั้นในย่านทางน้ำที่มีลักษณะภูมิประเทศดังกล่าว ชวามอญก็จะปลูกบ้าน

หันหน้าไปทางทิศเหนือ ด้านข้างบ้านขนานกับริมฝั่งน้ำ ผู้คนสัญจรทางน้ำผ่านมาจึงเห็นบ้านมอญเป็นของแปลกเกิดสำนวนว่า “มอญขวาง” “ขวางเป็นมอญ”³

ถึงวังตำหนักก็หยุดพักรับประทานอาหารกลางวัน เป็นช่วงเวลาน้ำล่ง สุนทรภู่ก็นำความคิดการขึ้นลงของน้ำมาเชื่อมโยงกับความทุกข์ในใจตนว่า น้ำยังมีเวลาขึ้นลง มียามน้ำมากน้ำน้อย แต่ความทุกข์นั้นไม่มีเวลาลดน้อยลงเลย

ถึงบางกระปือและเกาะราชครามซึ่งเป็นเกาะเกิดจากน้ำเซาะเข้ามาในตลิ่ง เกิดเป็นทางน้ำสองทาง ตรงกลางเป็นเกาะใหญ่มีต้นไม้หนาแน่น สุนทรภู่ได้รำพันว่า

ไอ้กระแสแควเดียวที่เดียวหนอ
มาเกิดก่อเกาะถนัดสกัดหน้า
ต้องแยกคลองออกเป็นสองทางคงคา
นี้ฤาคนจะมิน่าเป็นสองใจ

กลอนที่คมคายบทนี้ ไสล ไกรเลิศ ได้นำมาแต่งเป็นเพลงไทยสากลชื่อเพลง “แม่กลอง” ขับร้องโดยสุเทพ วงศ์กำแหง มีเนื้อร้องท่อนแยกว่า

เห็นกระแสแควเดียวที่เดียวหนอ
มาเกิดก่อเกาะถนัดสกัดหน้า
ต้องแยกคลองออกเป็นสองทางคงคา
นี้หรือคนจะมิน่าเป็นสองใจ

ถึงบางไทรเป็นด่านเก็บภาษีทางน้ำ และฝั่งตรงข้ามเรียกว่าบ้านสีกก เป็นทางน้ำสามทาง มีเกาะอยู่กลางแม่น้ำ สุนทรภู่บรรยายว่า “เป็นสามง่ามน้ำนองในคลองเขิน” ที่นี้มีนกกาง นกกระทง นกตะกรุมเที่ยวหากินอยู่ตามชายน้ำ โดยเฉพาะนกตะกรุม สุนทรภู่ได้บรรยายว่า

³กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง). (๒๕๐๗). ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์ เล่ม ๒. หน้า ๕๒๐.

*ศิระเส้นใยเตียนโล่งหัวล้านเลื่อม
เหนียงกระเพื่อมร้องแรงแสงขน
ไธ่หัวนกนี้ก็ล้านประจานคร
เมื่อยามยลที่ยิ่งแสนระกำทรวง*

จากความบทนี้มีผู้สันนิษฐานกันว่าสุนทรภู่เป็นคนศิระล้านจริงรู้สึกขุ่นใจว่า“หัวนกล้านประจานคร” และเมื่อเห็นนกแล้ว “ที่ยิ่งแสนระกำทรวง”

การหัวล้านของสุนทรภู่ ผู้เขียนเข้าใจว่าคงไม่ได้ล้านเกลี้ยงอย่างขุ่นข้าง แต่คงเป็นเพียงคนผมน้อย ศิระเด็กกว่าเพื่อนหนุ่ม ๆ ในวัยเดียวกันเท่านั้น หากล้านเส้นจนผิดปกติ ก็คงมีผู้บันทึกถึงลักษณะพิเศษนี้ไว้ในที่ใดที่หนึ่งบ้าง อย่างน้อยในปฐมโอรสดวงชะตา สุนทรภู่คงเขียนว่า “สุนทรภู่ อาลักษณ์หัวล้าน ช้มา”

เรื่องลักษณะหัวล้านของคนไทยนี้ คนโบราณได้ผูกเป็นคำคล้องจอง ซึ่งควรบันทึกไว้ดังนี้

*ทุ่งมหาหลง ดงข้างข้ามง่ามเทพโชนะโดตีแปลง
แรงกระพือปีก ฉีกขวานฟ้าฟาด ราชคางเครา*

หัวล้านแบบทุ่งมหาหลงคือล้านเกลี้ยงทั้งหัว ถ้าเปรียบเป็นทุ่ง ก็เป็นทุ่งที่ไม่มีต้นไม้อะไรให้สุนัขปัสสาวะเป็นร่องรอยจดจำทางได้เลย

หัวล้านแบบดงข้างข้าม คือหัวล้านเป็นแนวกว้างเป็นทางเหมือนทางข้างเดิน ตั้งแต่หน้าผากจดท้ายทอย ด้านข้างเหนือผมผมโดยรอบ

หัวล้านแบบง่ามเทพโชนะ คือหัวล้านแบบหัวเถิก คือสองข้างหน้าผากเว้าเข้าไปไม่มีผม แต่ตรงกลางมีผมยื่นออกมามากแล้วเป็นแฉกเหมือนหางปลาเทพโชนะ

หัวล้านแบบชะโดตีแปลง คือหัวล้านตรงกลางกระหม่อม ด้านหน้าและด้านข้างโดยรอบมีผม

หัวล้านแบบแรงกระพือปีก มีลักษณะคล้ายกับหัวล้านแบบดงข้างข้าม แต่ผมด้านข้างของแบบแรงกระพือปีกจะคดยาวทั้งสองข้างเวลาถูกลมจะกระพือเหมือนปีกแรง

หัวล้านแบบฉีกขวานฟ้าฟาด อาจารย์ล้อมเพ็งแก้ว เรียกว่า “ฉีกหางฟาด” และให้ความเห็นว่าล้านชนิดนี้ล้านที่เรียก “ฉีกขวานฟาด” แต่มองไม่เห็นว่าเป็นอย่างไร ความชัดลึ “ฉีกหาง” ไม่ได้ล้านแบบนี้หมายความว่าล้านไม่เลื่อม ยังมีผมบาง ๆ อยู่ อุปมาเหมือนฉีกหาง(ปลาหรือวัว)ฟาดลงไป จะยังเห็นเป็นเส้นเป็นแนวอยู่ ส่วนที่เป็นเว้งผมบางอาจมีขอบรูปทางไปจนจรดท้ายทอยก็ได้⁴

หัวล้านชนิดนี้ผู้เขียนไม่คิดว่าจะเรียกฉีกขวานฟ้าฟาด ฉีกขวานฟาดหรือฉีกหางฟาด แต่ขออธิบายเสริมตามที่เคยเห็นว่าเป็นลักษณะที่ส่วนบนนั้นล้านเกลี้ยงแต่มีผมส่วนท้ายทอยไว้ยาว แล้วใช้มูหน้ายหรือน้ำมันเหนียวๆ ชะโลมผมส่วนนั้น จากนั้นก็หวีขึ้นมากส่วนที่ล้านกลางหัว ซึ่งก็ปกปิดความล้านได้บ้าง ๆ ผมที่หวีตลบขึ้นมากก็แหวกอยู่เป็นเส้นเป็นแนวเหมือนหางวัวแผ่ติดอยู่บนหนังหัวด้วยน้ำมันมูหน้าย

หัวล้านแบบสุดท้าย เรียก ราชคางเคราเป็นหัวล้านที่คล้ายทุ่งมหาหลงและดงข้างข้ามแต่มีเคราดก ลักษณะนี้อาจมีลักษณะพิเศษเพิ่มเข้ามาอีกประการคือ “อกชน” จึงมีสำนวนคล้องจองว่า “เคราดก ออกชน”

สุนทรภู่เดินทางต่อถึงเกาะเกิด เป็นทางน้ำมีเกาะกลางน้ำ และมาถึงบางเกาะอินหรือบางอออิน สุนทรภู่ได้เล่าเกร็ดประวัติว่า เดิมเป็นที่เขตพระราชฐานของพระเจ้าแผ่นดินสมัยกรุงศรีอยุธยาสำหรับ

⁴ ล้อม เพ็งแก้ว. (๒๕๓๖, กรกฎาคม-กันยายน). “ตำรับหัวล้าน.”

เมืองโบราณ. ปีที่ ๑๙ : ๓ ๒๕๓๖ หน้า ๑๔๕.

หัวล้าน ๗ ประเภท

๑. พุ่งมหาหลง

๒. ดงช้างข้าม

๓. ง่ามเทโพ

๔. ชะโดตีแปลง

๕. แร้งกระพือปีก

๖. นี๋ทางฟาด
(นี๋ชวานฟาด)

๗. ราชคสิงเครา
(ราชคางเครา)

พาพระสนมมาประพาสชมธรรมชาติ คงเป็นอุทยานที่ร่มรื่นสวยงามในครั้งนั้น แต่ที่สุนทรภู่มาเห็นนี้ กลายเป็นที่รกร้าง เป็นที่อาศัยของสัตว์ร้ายและพวกโจร ซึ่งสุนทรภู่เองค่อนข้างเชื่อว่าเป็นอุทยานจริง ตามคำที่บอกเล่ากันมา

เรื่องเกร็ดประวัติของสถานที่ต่าง ๆ นี้สุนทรภู่ช่างจดจำและตั้งข้อสังเกตแทรกอยู่ในงานนิราศของท่านอยู่เสมอ เป็นการบันทึกและให้ความรู้แก่ผู้อ่านเป็นอย่างดี ทำให้คนรุ่นหลังได้รู้ที่มาของชื่อบ้านนามเมืองท้องถิ่นนั้น ๆ

ถึงเกาะพระเป็นบริเวณที่เคยมีลำเภาล่ม ซากเรือจมอยู่ใต้น้ำ บริเวณนั้นคงเป็นที่น้ำลึกและเชี่ยวเรือจึงล่ม ในสมัยอยุธยา นั้นเรือลำเภาสินค้าต่างชาติสามารถเข้าปากน้ำเจ้าพระยาขึ้นมาค้าขายถึงเมืองหลวง

ถึงเกาะเรียน กล่าวกันว่ามียักษ์ที่เสียดำแม่น้ำ แต่สุนทรภู่หาไม่เห็นเสือ ถ้าเสือมีจริงก็จะกระโดดจากเรือให้เสือกินเสีย ด้วยความเป็นทุกข์ในความรัก

จากเกาะเรียน เรือก็เข้าคลองตะเคียน ชาวบ้านย่านนั้นล้วนเป็นพวกแขกตานี คงกวาดต้อนขึ้นมาเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา แขกตานีเหล่านั้นยังคงใช้ภาษายาวีซึ่งต่างจากภาษาไทยอยุธยา พวกเพื่อนๆ ของสุนทรภู่ที่เดินทางไปด้วยกันก็ส่งเสียงล้อเลียนพวกแขก จนเรือถึงปากช่องคลองตะเคียน

ที่ปากช่องคลองตะเคียนนั้น เป็นย่านชาวพุทธ มีวัดร้างโบสถ์วิหารและกุฏิสงฆ์ชำรุดทรุดโทรม คงเป็นผลมาแต่ครั้งเสียกรุง พ.ศ.๒๓๑๐

ถึงวัดธารมาใหม่ ซึ่งเป็นวัดที่กรมพระราชวังหลังทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ไว้ สุนทรภู่คร่ำครวญถึงชื่อวัดธารมา ซึ่งออกเสียง “ทา-ระ-มา” ใกล้เคียงกับคำ “ทรมมา, ทรมาน” แล้วรำพันว่า แม้วัดธารมาจะได้รับการบูรณะให้งดงามขึ้นแล้ว แต่ชื่อวัดยังฟังเศร้าหมองอยู่อย่างเดิม เหมือนตัวสุนทรภู่ แม้ว่าจะได้รับราชการมีเจ้านายชุบเลี้ยงแต่ก็ยังไม่มีความสุข เพราะเป็นทุกข์เรื่องรัก

ถึงคลองสระประทุม แลเห็นตัวเมืองกรุงศรีอยุธยา ทั้งวังหลวงวังหลังถูกปล่อยให้รกร้างเป็นป่าช้า เงียบสงัดไม่เห็นผู้คน สุนทรภู่ก็สะท้อนใจ

อนิจจาธานีนทร์สิ้นกษัตริย์

เหงาสงัดเงียบไปดั่งไพรสมน্থ

แม้กรุงยังพรั่งพร้อมประชาชน

จะสับสนแซ่เสียงทั้งเวียงวัง

มิไทรี่ปีกทองจะก้องกึก

จะโครมครึกแซ่แซ่ด้วยแดรสังข์

ดูพารานาคิดอนิจจัง

ยังได้ฟังแต่เสียงสกุณา

ทั้งสองฝั่งแฝกแซมแอร่มรก

ชะตาตกลูณสิ้นพระชันษา

แต่ปู่ยายเราท่านเล่ามา

เมื่อแรกศรีอยุธยาแยงเจริญ

กษัตริย์สืบสุริยวงศ์ดำรงโลก

ระบับโคกสุขสุดจะสรรเสริญ

เราเห็นยบยั้งแต่รอยก็พลอยเพลิน

เสียดายเกิดมาเมื่อเกินน่าน้อยใจ

กำแพงรอบขอบคูก็คูลึก

ไม่น่าศึกอ้ายพม่าจะมาได้

ยังให้มันข้ามเข้าเอาเวียงชัย

ไ้อ้อย่างไรเหมือนบุรีไม่มีชาย

หรือธานีนทร์สิ้นเกณฑ์จึงเกิดยุค

ไพร่รุกรบได้ดั่งใจหมาย

เหมือนทุกวันแล้วไม่คึดนมาตาย

ให้ใจหายหวันหวันถึงจันทร์ดวง

กลอนตอนนี้กล่าวถึงอดีตความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองกรุงศรีอยุธยา แม้สุนทรภู่จะเกิดไม่ทันได้เห็น แต่จากร่องรอยหลักฐาน ถึงจะรกร้างเหลือเพียงซากปรักหักพัง สุนทรภู่ก็ยอมรับว่าเป็นบ้านเมืองที่รุ่งเรืองงดงาม “.....ยังแต่รอยก็พลอยเพลิน”

ข้อความวรรคถัดไป “เสียดายเกิดมาเมื่อเกิน น่าน้อยใจ” ถ้าอ่านเผินๆ ฟังเหมือนกลอนชุดๆ ซึ่งผู้อ่านกลอนในชั้นหลังบางคนไปปรับแก้กลอนเสียว่า “เสียดายเกินเกิดมาน่าน้อยใจ” คือไปลากให้ความลงสัมผัสคำที่สาม และลากเข้าความหมายเป็นสำนวนพูดปัจจุบันทำนองว่า เสียดายเหลือเกิน เกิดมาทำให้น่าน้อยใจ การลากให้เข้าสัมผัสและเข้าหาความหมายปัจจุบันนั้น ทำให้เนื้อความไม่ชัดแจ้งว่า เกิดมาแล้วน้อยใจอะไร

ผู้เขียนเห็นว่า “เสียดายเกิดมาเมื่อเกิน | น่าน้อยใจ” นั้นของเดิมถูกต้องแล้ว และทำให้เข้าใจความหมายของศัพท์ “เกิน” ที่คนโบราณใช้สื่อสารกันในความหมายว่า “ผ่านเลยไป”

เมื่อขยายความวรรคนี้ก็ได้ว่า สุนทรภู่ว่าพันถึงตนเองว่าเกิดมาเมื่อเวลาผ่านพ้นสมัยอยุธยา จึงเสียดายที่ไม่ได้เห็น ไม่ได้ใช้ชีวิตดูความเจริญรุ่งเรืองของกรุงศรีอยุธยา คำ “เกิน” นี้นำไปใช้ซ้อนร่วมกับคำว่า “เลย” ซึ่งเป็นความหมายเดียวกัน เป็นคำซ้อน “เกินเลย”

เมื่อพูดถึงคำ “เกิน” ตรงนี้ ขอข้ามไปถึงกลอนตอนหนึ่งในนิราศภูเขาทอง ที่ว่า

ถึงโรงเหล้าเตากลั่นควันโขมง
มีคันทองผูกสายไว้ปลายเสา
โอ้บาปกรรมน้ำนรกเจียวอกเรา
ให้มัวเมาเหมือนหนึ่งบ้าเป็นน่าอาย
ทำบุญบวชกรวดน้ำขอสำเร็จ
สรรเพชญ์โพธิญาณประมาณหมาย
ถึงสุราพารอดไม่วอดวาย
ไม่ใกล้กรายแกล้งเมินก็เกินไป
ไม่เมาเหล้าแล้วแต่เรายังเมารัก
สุดจะหักห้ามจิตคิดไฉน
ถึงเมาเหล้าเข้าสายก็หายไป
แต่เมาใจนี้ประจำทุกค่ำคืน

นักอ่านรุ่นใหม่ตีความบาท “ถึงสุราพารอดไม่วอดวาย ไม่ใกล้กรายแกล้งเมินก็เกินไป” ว่า แม้สุนทรภู่ว่าจะเลิกดื่มสุราแล้ว ครั้นจะแกล้งเมินไม่มองโรงเหล้าก็ดูจะพิน(ตัจจริต)เกินไป ทั้งนี้เพราะตีความหมายคำ “เกิน” หรือ “เกินไป” ตามสำนวนความหมายปัจจุบันว่าไม่สมควร ซึ่งไม่ถูกต้องตามเจตนาการสื่อสารของคนโบราณ

“ไม่ใกล้กรายแกล้งเมินก็เกินไป” ในที่นี้คือไม่เกี่ยวข้องกับสุราอีกแล้ว เมินไปทางอื่นเสียเรียกผ่านเลย(โรงเหล้า)ไป ประเด็นนี้ผู้เขียนต้องขอขอบคุณรองศาสตราจารย์ ดร.อัมพร สุขเกษม ซึ่งเคยถกกันและให้ข้อคิดแก่ผู้เขียน ซึ่งในเบื้องต้นผู้เขียนเพียงยอมรับฟังและตั้งใจไปสืบค้นการใช้คำ “เกิน” ในหนังสือเก่าอื่น ๆ จึงได้เห็นจริงว่าคนโบราณท่านใช้คำว่า “เกิน” ในความหมายว่า “เลย, ผ่าน”

ประเด็นเล็กๆ ประเด็นนี้ มีผลต่อชื่อเสียงเกียรติภูมิของสุนทรภู่ว่าว่า “สุนทรภู่ว่าลักษณะขี้เมา” นั้น แท้จริงไม่เป็นเช่นนั้นเสียทีเดียว สุนทรภู่ว่าอาจเคยเป็นนักเลงสุราเมื่อวัยหนุ่ม และผลจากการเมาสุรานั้นได้ทำให้เกิดความเสียหายแก่ชีวิตสุนทรภู่ว่าในช่วงนั้น แต่ครั้งบวช(หรือหลังจากเลิกร้างกับนางจัน)แล้ว สุนทรภู่ว่าก็เลิกสุราอย่างเด็ดขาด

ทำบุญบวชกรวดน้ำขอสำเร็จ
สรรเพชญ์โพธิญาณประมาณหมาย
ถึงสุราพารอดไม่วอดวาย
ไม่ใกล้กรายแกล้งเมินก็เกินไป

ที่เคยเป็นนักเลงสุรา ก็เอาตัวรอดพ้นชีวิตที่มัวเมานั้นมาได้ และไม่ “ใกล้กราย” เกี่ยวข้องกับสุราอีกเลย แกล้งเมินไปทางอื่นเสีย เรียกผ่านเลยไป

คำว่า “แกล้ง” นี้ก็เหมือนกัน เป็นคำที่มีความหมายสองความหมายตรงข้ามกัน คือหมายความว่าเป็น “ตั้งใจทำ” ตามความหมายเก่า เช่น “ใช้จะแกล้งแต่งประกวดอวดฉลาด ทำนิราศร้างมิตรพิสมัย” หรือหมายความว่า “เสแสร้ง” ตามความหมายใหม่

ย้อนกลับไปยังกลอนนิราศพระบาท สองบทท้ายที่คัดมา สะท้อนให้เห็นบุคลิกภาพความเป็นชายชาติศรีของสุนทรภู่ คือความรักชาติ ความกล้าหาญ มีจิตใจเป็นนักสู้ เป็นนักเลงไม่กลัวตาย ดังกลอนว่า “*ไ้อัอย่างไรเหมือนบุรีไม่มีชาย*” และ “*เหมือนทุกวันแล้วไม่คัณนาตาย*”

คำว่า “คัณนา” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ ให้ความหมายว่า คณน, คณนา แปลว่า นับ แล้วยกตัวอย่างว่า “*สุดท้ายจะคณนา*” “*สุดท้ายคณนา*” แต่ในภาษาชาวบ้านซึ่งพจนานุกรมไม่ได้เก็บความหมายไว้ ชาวบ้านใช้ “คัณนา คณนา ครนาคะนา” ร่วมกับคำว่า “ไม่” หมายความว่า “ไม่พอ... ไม่กลัว ไม่มีผลต่อ..., ไม่ทันเหนียว” เช่น “*กองทัพข้าศึกเพียงหยิบมือเดียว ไม่ครนาคะนามือข้าพหอก*” หรือ “*อย่าเอ็งนี้ไม่คะนาคะนาตีนข้าพหอก*”

ดังนั้นที่สุนทรภู่ใช้ว่า “*ไม่คณนาตาย*” ก็คือไม่มีผลต่อความตายพหอก หรือไม่กลัวตายพหอก แต่ถ้าแปลตามความหมายพจนานุกรม ว่า “*ไม่นับตาย*” ดูจะไม่ได้ความหมายอะไรเลย

สุนทรภู่ได้รำพันต่อไปถึงค่ายคูกำแพงซึ่งป้องกันเมืองเกี่ยวโยงไปถึงกำแพงหัวใจของนางอันเป็นเครื่องป้องกันมิให้ชายอื่นล่วงล้ำเข้าไปได้ ขออย่าให้กำแพงใจของนางอ่อนแอเหมือนกำแพงกรุงศรีอยุธยา แต่ขอให้มั่นคงแข็งแรงเหมือนกำแพงของกรุงเทพรัตนโกสินทร์

ถึงเวลาเย็นได้จอดเรือพักแรมที่วัดแม่นางปลัม หุงหาอาหารกินกัน พวกไพร่นายและฝีพายนอนกันบนหาดทรายหน้าท่าน้ำ ส่วนภิกษุพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ประทับในเรือพระที่นั่ง

“*ครันรุ่งเช้าราวโมงหนึ่งนานาน*”คือเวลาเจ็ดนาฬิกาเศษก็ออกเดินทางต่อไปทางคลองหัวรอ แล้วเลี้ยวตรงแหลมถึงท่าศาลาเกวียน เป็นถิ่นที่มีตลิ่งเตียนโล่ง สุนทรภู่จินตนาการคิดใคร่หาเกวียนเพื่อจ้าง

บรรทุกความทุกข์ของตน ซึ่งความทุกข์นั้นใส่เกวียนถึงหกเจ็ดเล่มก็ยังไม่หมด

ถึงบ่อโพง ก็อยากจะ “โพง” คือตกหรือวิดความทุกข์ทิ้งเสียให้สิ้น ถึงปากจั่นก็นึกถึงนางจัน ด้วยชื่อปากจั่นออกเสียงคล้ายกับคำว่า “จัน”

ถึงบางระกำ ซึ่งเป็นหมู่บ้านยาวรายไปตามลำน้ำก็ทำให้หวนคิดถึงความทุกข์เข้าเขตตัวเมืองอยุธยา ก็เศร้าใจว่ายังต้องเดินทางอีกหลายคืนกว่าจะถึงจุดหมาย

ถึงแม่ลา ก็ให้นึกถึงที่ได้ลามาเรดาก่อนเดินทางด้วยมารดาเป็นห่วง แต่กับนางจันนั้นไม่ได้บอกลากัน

กลอนตรงนี้ผู้เขียนเข้าใจว่าจะคัดลอกหรือพิมพ์คลาดเคลื่อนในคำสุดท้ายของบท ความว่า

*ถึงแม่ลาเมื่อเรามากีลาแม่
แม่จะแลแลหาไม่เห็นหาย
จะถามข่าวเข้าเย็นไม่เว้นวาย
แต่เจ้าสายสุดใจมิได้มา*

ที่ถูกควรเป็น “*แต่เจ้าสายสุดใจมิได้ลา*” คือลาแต่แม่(มารดา)ไม่ได้ลานางจันด้วยสุนทรภู่ใช้สันธาน “แต่” เชื่อมความที่แย้งกัน ถ้าอ่านผ่าน ๆ จะเข้าใจว่า คำ “แม่” ในวรรคหนึ่งและวรรคสองคือนางจัน ซึ่งไม่ใช่ อีกทั้งในบทถัดไป การรับสัมผัสในวรรคที่สามรับด้วยคำ “มา” ซึ่งเป็นการใช้คำสัมผัสซ้ำคำเดิม จึงยืนยันได้ว่า คำสุดท้ายของบทที่กล่าวถึงต้องเป็นคำว่า “ลา” และเนื้อความก็สอดคล้องกับเรื่องราวชีวิตของสุนทรภู่ ที่ช่วงนั้นมีเรื่องระหองระแหงกับภรรยา ต้องแยกกันอยู่ จึงไม่ได้ลานางจัน

ผู้เขียนได้สอบถามข้อความบทนี้จากหนังสือ “ชีวิตและงานของสุนทรภู่” ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ “หนังสือประวัติคำกลอนสุนทรภู่” ของ พ. ณ ประมวญมารค และหนังสือ “วรรณกรรมของสุนทรภู่” ของสำนักพิมพ์ศิลปาบรรณาคาร ล้วนพิมพ์เป็น “*แต่เจ้าสายสุดใจมิได้มา*” ซึ่งคลาดเคลื่อนอยู่

มีแต่ “ประชุมนิราศสุนทรภู่” ของฉันทน์ ขำวิไล ที่ทำเชิงอรรถวรรคนี้ไว้ว่า “แต่เจ้าสายสุดใจมิได้ลา”

สุนทรภู่เดินทางถึงบ้านอรัญญิกตอนใกล้เที่ยงแดดจัดเหงื่อไหลไคลย้อย จนมาถึงบ้านตะเคียนตัวนกก็เร่งฝีพายมาจนถึงศาลาลอย เห็นต้นจันทน์ตระหง่าน

ผ่านวังตะไลมาถึงบ้านขวางมีเรือจอดอยู่เรียงราย กระทั่งถึงบ้านท่าเรือ เข้าใจว่าเป็นเวลาบ่ายคล้อย ต้องจอดเรือไว้ที่นั่นแล้วชนเสียบึงข้าวของขึ้นบกต่างคนต่างก็ช่วยกันขนของมาไว้ที่ศาลาและดูแลข้าวของตามหน้าที่รับผิดชอบของแต่ละคน

พระองค์เจ้าปฐมวงศ์เสด็จขึ้นศาลาท่าน้ำแล้วทรงนำ พวกฝีพายก็สนุกสนานลงเล่นน้ำกัน “ข้าพเจ้าเราเฮฮาหลวงวารี แต่โดยดีใจตนด้วยพันพาย” กลอนตอนนี้เป็นหลักฐานบอกว่า สุนทรภู่ไปพระพุทธรบาทครั้งนี้ ต้องเป็นพวกฝีพายพายเรือ ไม่เหมือนเมื่อไปเมืองแกลงหรือนิราศเรื่องอื่น ๆ มีลูกศิษย์พายเรือให้

การที่ต้องพายเรือมาตลอดทางทำให้สุนทรภู่เหน็ดเหนื่อยเมื่อยตัว ก็ได้อาศัยเพื่อนช่วยนวดเพินให้ “ได้พึ่งเพื่อนเหมือนญาติเมื่อยามเข็ญ เขาขนาดเคล้นให้บ้างก็ยังชั่ว” ความตอนนี้แสดงบุคลิกภาพของสุนทรภู่ว่าเป็นคนที่ประทับใจซาบซึ้งใจในความดีของผู้อื่นได้ง่ายคือรักง่าย จริงใจ ซึ่งใจผู้ที่ทำคุณแก่ตน แม้เพียงเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ซึ่งเป็นลักษณะของคนจิตใจละเอียดประณีตอันเป็นคุณสมบัติหนึ่งของกวีหรือนักประพันธ์

ในขณะเดียวกัน ความเป็นคนจิตใจละเอียดประณีตก็เป็นโทษสมบัติให้สุนทรภู่เป็นคนโกรธง่ายใจน้อย เจ็บลึกและเจ็บนาน ดังเช่นที่โกรธนายแสงคนนำทางในนิราศเมืองแกลง เพียงนายแสงแกลเดินทางถึงบ้านของแกลที่ระยองแล้ว คงไม่ดูแลสุนทรภู่เท่าที่ควร ตอนพักอยู่ระยอง ๒ คืน และไม่นำทางต่อไปให้ถึงเมืองแกลง เพราะถึงบ้านแกลแล้ว แกลจะไปต่อทำไมอีก แคบอกทางให้สุนทรภู่กับลูกศิษย์เดินทางต่อไปเอง

จากระยองไปบ้านกร่ำเมืองแกลง ระยะทางก็อีกไม่ไกล สุนทรภู่ก็น้อยใจแค้นใจเสียอย่างยิ่ง ถึงกับสาปแช่งนายแสง ดังกลอนว่า

นายแสงหนี่ลืพลไม่พบเห็น
ไอ้แสนเข็ญคิดน่าน้ำตาไหล
น้อยหรือเพื่อนเหมือนจะร่วมชีवालัย
มาสุญใจจำจากเมื่อยากเย็น
จึงกรวดน้ำรำว่าต่ออวาสา
อันชายชาตินี้ทนอไม่ขอเห็น
มาลวงกันปลิ้นปลอกหลอกทั้งเป็น
จงชี้เช่นชั่วช้าให้สาใจ
เดชะสัตย์ธิฐานประจานแจ้ง
ให้เรียกแสงเทวทัตจนตัดชัย
เหมือนชื่อตั้งหลังพิหารเขียนถ่านไฟ
ด้วยน้ำใจมินหม้อทรชน

ทั้งที่ก่อนหน้านี้สุนทรภู่ก็ซาบซึ้งเมตตานายแสงว่า “สงสารแสงแข็งข้อไม่ทอดยอ” บ้าง “สงสารแสงแข็งข้อจนชาล้น” บ้าง “สงสารแสงแสนสุดเมื่อหยุดพัก” บ้าง

บุคลิกภาพที่รักง่ายโกรธง่ายนี้มีผลต่อวิถีชีวิตของสุนทรภู่ไม่น้อยทำให้มักน้อยเนื้อต่ำใจในชะตากรรมตลอดจนบุคคลรอบข้าง ชีวิตจึงต้องแปรผันอยู่เสมอ

ย้อนกลับมาที่ท่าเรือนิราศพระบาท เย็นวันนั้นก็ได้มีการเตรียมช้างไว้ ๒๐ เชือก เพื่อจะเดินทางบกไปพระพุทธรบาทในวันรุ่งขึ้น คณะเดินทางที่ตามเสด็จสมทบกับกองช้างที่มารอรับได้พักค้างคืนอยู่ที่บ้านท่าเรือนั้น

กลางคืนพวกผู้ชายก็เล่นสั๊กว่า ว่ากลอนบทละครกัน สุนทรภู่เมื่อยากจะร่วมวงกลอนกับเขาด้วย เนื่องจากเป็นผู้ล้นที่ตกนอนอยู่แล้ว แต่ก็ไม่มีกะจิตกะใจที่อยากจะสนุกสนานเพราะเป็นทุกข์ถึงนางจันคงปลื้มตัวออกมา นั่งอยู่ต่างหาก

ครั้งรุ่งเช้า พวกตามเสด็จเก็บข้าวของขึ้น บรรทุกช้างกันวันวาย ภาชนะตกแตกเสียหาย บรรดาผู้ หญิงชาววังที่ไปด้วย ไม่คุ้นเคยกับการขึ้นช้างก็พลาด พลังพลัดตกเป็นที่ขบขัน พวกผู้ชายต้องช่วยดูมือ ช่วย อุ้มขึ้นช้าง

หลังจากกินอาหารเช้าเรียบร้อยก็ออกเดิน ทางโดยกองช้าง จากศาลาทำเรือไปทางทุ่ง มีมหาดเล็ก ตามเสด็จจำนวนมาก

สุนทรภู่นั้นขี่ช้างพลายนำทาง และช้างที่ สุนทรภู่นั้นกำลังตกมันซึ่งยังคงตกมันไม่มากนัก แต่เริ่มอาการหงุดหงิดหรือตื่นคนง่าย พวกเพื่อนๆ ของ สุนทรภู์ที่อยู่ข้างล่างก็แก้งตบมือกระพือพัดล่อให้ช้างโล่ หรือให้ช้างตื่น ช้างตกใจสลัดสุนทรภู์เกือบตกช้างดีที่ คนท้ายช้างคว้าไว้ได้ทัน

แต่ตัวพี่นี่จำเพาะเป็นเคราะห์ร้าย
ต้องขึ้นพลายนำทางช้างน้ำมัน
เพื่อนเขาแก้งตบมือกระพือพัด
ข้างสะบัดบุกไปในไพรสณฑ์
ผงะหายคนท้ายเขาคว่ำทันทัน
ไอ้แม่จันเจียนจะไม่เห็นใจจริง
นึกจะโจนจากข้างลงกลางเถื่อน
แล้วอายเพื่อนเขาจะเย้ยว่าใจหญิง
แต่ตั้งเคียรเวียนหน้ามันย่นดาวัง
เอาขอพิงพาดตักมาตามทาง

กลอนตอนนี้ถ้าอ่านพื้นๆ ก็จะได้ภาพสุนทรภู์ เป็นตัวตลกให้เพื่อนแก้งทำเอาเกือบตกช้างประกอบ กับสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายไว้ว่า “จะเป็นด้วยสุนทรภู์ไปเมาเหล้าหรืออย่างไร ถูกเขา แก้งให้ขึ้นขี่คอช้างตัวบวมมันที่ต้องให้นำไปข้างหน้า”⁵ ทำให้ผู้อ่านส่วนใหญ่ปักใจในทางว่าสุนทรภู์เป็นมหาดเล็ก

ขี่เมา แต่ถ้าอ่านลึก ๆ จะทำให้รู้จักสุนทรภู์ชัดเจนในอีก แง่มุมหนึ่ง ว่าเป็นคนนำทางที่รับผิดชอบเป็น คุณสมบัติที่ใคร ๆ มองข้ามไป จึงเพียงเห็นสุนทรภู์ ด้านเดียวว่าเป็นเพียงอาลักษณ์ นักกลอนขี่เมาตาม เขาว่า

ในกลอนตอนนี้บอกว่าสุนทรภู์ “ขึ้นพลาย นำทางช้างน้ำมัน” แสดงว่าสุนทรภู์เป็นคนนำทางเป็น ผู้รู้เส้นทางใช่หรือไม่? และกลอนวรรคสุดท้ายว่า “เอา ขอพิงพาดตักมาตามทาง” นั้นหมายความว่าสุนทรภู์เป็น ความบังคับช้างเองใช่หรือไม่?

กลอนวรรค “เอาขอพิงพาดตักมาตามทาง” นี้ ก็เช่นกัน หนังสือหลายเล่มว่า “เอาคอพิงพาดตักมา ตามทาง” แต่หนังสือประชุมนิราศสุนทรภู์ของนายชำ ฉันทวีโรล มีหมายเหตุเชิงอรรถว่า “เอาขอพิงพาดตักมา ตามทาง” ซึ่งเมื่อพิเคราะห์ดูแล้วความก็เหมาะสมกับ กับพฤติกรรมของความบังคับช้างซึ่งจะวางขอบังคับช้างไว้ บนตักหรือพาดตัก คนขี่ช้างจะไปนอนเอาคอพิงพาด ตักใครได้บนหลังช้าง

คนหนุ่มชาวเมืองหลวงที่รู้การบังคับช้าง รู้เส้นทางไปเมืองไกลนั้น ต้องเป็นชายชาติตรี เป็นนัก เชชญ์จักษุรู้เส้นทางท้องถิ่นต่างๆ สุนทรภู์เป็นคนมี ความสามารถในการขี่และบังคับช้าง ไม่ใช่นั่งหลังช้าง อย่างผู้โดยสาร คงเป็นไปได้ที่จะเมามายจนแทบตก ช้าง “ที่ตั้งเคียรเวียนหน้ามันย่นดาวัง” นั้นอาจเป็น เพราะ ความทุกข์และการที่อดนอนก็เป็นได้

กองช้างซึ่งสุนทรภู์ขึ้นนำทางมาถึงชายป่าหน้า ประโคนแล้วก็ผ่าน “ทุ่งมุ่งตรงเข้าดงยาง” ระยะทาง ร้อยห้าสิบเส้นประมาณ ๖ กิโลเมตรจนถึงบางโขมด มีสะพานสำหรับช้างข้ามลำธาร บริเวณนั้นเป็นร่มโพธิ์ มีชาวบ้านนำสินค้าอาหารมาขายคนเดินทาง สุนทรภู์ ได้บันทึกไว้ว่าที่นั่นมีขนมจีนน้ำยา ซึ่งลือกันว่าน้ำยา

⁵ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๐๔). ชีวิตและงานของสุนทรภู์. หน้า ๑๑.

ขนมจีนทำด้วยกึ่งกือ “แต่น้ำยานั้นเชื่อว่ากึ่งกือกึ่ง เห็น
ชาวกรุงกินกลุ่มทั้งหนุ่มสาว”

เดินทางมากลางป่าสองร้อยห้าสิบเส้น
ประมาณ ๑๐ กิโลเมตรถึง**ตำบลบ่อโคก**สุนทรภู่อก็
สะท้อนใจกับชื่อบ่อโคก ถึง**หนองคนที**น้ำในหนอง
เป็นสีดำก็นึกถึงความทุกข์ในใจตน เดินทางชมกษม
ไม่ด้วยความเศร้าใจต่อมาอีกสามร้อยห้าสิบกว่าเส้นก็
ถึงศาลาที่ประทับกลางทางของ “เจ้าสามเณร”⁶ แต่ ณ
ที่นั่นมีเสือชุกชุมไม่ปลอดภัยจึงรีบเดินทางไปอีกสี่ร้อย
เส้นถึง**สระยอ**เพื่อหยุดพักให้พระองค์เจ้าปฐมวงศ์
เสวยเพล

จะสังเกตได้ว่าสุนทรภู่อเป็นคนละเอียดในการ
นับระยะทางซึ่งเป็นภูมิปัญญาหนึ่งของคนโบราณที่
สามารถคำนวณระยะทางได้จากการเดินข้างทั้งที่ไม่มี
หลักกิโลเมตรบอกระยะ ถ้าสุนทรภู่อเป็นคนขี้เมาคงไม่มี
สมาธิกำหนดนับระยะเส้นทางได้

เมื่อถึงสระยอขณะที่รอพระองค์เจ้าปฐมวงศ์
เสวยเพล สุนทรภู่อก็ “**แวะเข้าเขาคอกคอยนำเสด็จ
ดูเทเวศอารักษ์นรังสรรค์ เอาเทียนจุดบูชาแก่เทวี
ให้ป้องกันอันตรายในราวไพร**” คือสุนทรภู่อได้แยกทาง
ไปที่เขาคอกเพื่อทำพิธีบวงสรวงเจ้าป่าเจ้าเขาให้
คุ้มครองคณะเดินทาง

หลังจากเสวยเพลที่สระยอแล้วขบวนเดิน
ทางก็เดินทางต่อจนบ่ายโมงครึ่งก็ถึง**วัดพระพุทธรบาท**
ซึ่งทางวัดเตรียมรับเสด็จ ไพรพลได้พักผ่อนหยุดพัก
ตัดต้นไม้หาใบไม้ทำที่พัก

บรรยากาศบริเวณวัดได้ยินเสียงพิณพาท
มโหรีครึกครื้น มีงานวัดผู้คนมากมายด้วยเป็นวันพระ
ขึ้น ๑๕ ค่ำ สุนทรภู่อได้บรรยายให้เห็นภาพงานวัดยาม
ค่ำคืนประดับประดาด้วยฟุ่มไฟ มีการจุดพลุตื่นตา
ตื่นใจแต่ก็ไม่ได้ช่วยให้สุนทรภู่อหายเศร้าคิดถึงนางจัน

รุ่งเช้าสุนทรภู่อได้ขึ้นไปไหว้พระพุทธรบาทระหว่าง
ทางที่ขึ้นไปยังพระพุทธรบาทนั้นสุนทรภู่อได้บรรยายให้
เห็นสถาปัตยกรรม จิตรกรรมต่าง ๆ ของวัด
พระพุทธรบาทอย่างเห็นภาพพจน์ ความละเอียดประณีต
ในการบรรยายแสดงให้เห็นว่าสุนทรภู่อมีความรู้ทาง
ด้านศิลปะแขนงต่าง ๆ อย่างลึกซึ้ง

เมื่อไหว้พระพุทธรบาทสุนทรภู่อได้ตั้งจิตอธิษฐาน
ซึ่งคำอธิษฐานนั้นสะท้อนให้เห็นตัวตนของสุนทรภู่อ
อย่างชัดเจน ได้แก่ ความรู้สึกน้อยใจว่าเป็นคนจน ความ
ผิดหวังในสตรี ความผิดหวังในเพื่อน ความเป็นคนรูป
ไม่งาม ความเป็นคนกตัญญูต่อบิดามารดาและญาติ
ความทุกข์ที่เคยติดคุก ถูกข่มเหงรังแก และสุดท้าย
ความต้องการมีชื่อเสียง ดังความว่า

ฉันเกิดมาชาตินี้มีแต่กรรม

แสนระยำยุบยับด้วยอัจน

ได้เคืองแค้นแสนยากลำบากบอบ

ไม่สมประกอบทรัพย์สิ้นก็ขัดสน

แม้กลับชาติเกิดใหม่เป็นกายคน

ชื่อว่าจนแล้วจงจากกำจัดไกล

สตรีหึงหนึ่งแพศยาหญิง

ทั้งสองสิ่งอย่าได้ชิดพิสมัย

สัญชาติชายทรชนที่คนใด

ให้หลีกไกลร้อยโยชน์อย่าร่วมทาง

ถ้ารักใครขอให้ได้คนนั้นด้วย

บุญจงช่วยปฏิบัติอย่าขัดขวาง

อย่ารู้มีโรคาในสารพวงค์

ทั้งรูปร่างขอให้ราวกับองค์อินทร์

หนึ่งบิตรมารดาคนญาติ

ให้ผูกผาตาสูกเป็นนิจสิน

⁶ หมายถึง **สามเณรสมเด็จกรมพระปรมาภิไธยวชิราวุธ** ซึ่งเสด็จล่วงหน้ามาก่อนคณะของพระองค์เจ้าปฐมวงศ์

ความระยำคำโดยย่ำไต่ยีน
ให้สุดสิ้นสูญหายละลายเอง
ทั้งห่วยทรนลั่นเครื่องที่ล้ำปาก
ให้ปราศจากทั้งคนเขาข่มเหง
ใครบอกร้ายขอให้กายมันเป็นเอง
ให้ครั้นแครงเกียรติยศปรากฏครั้น

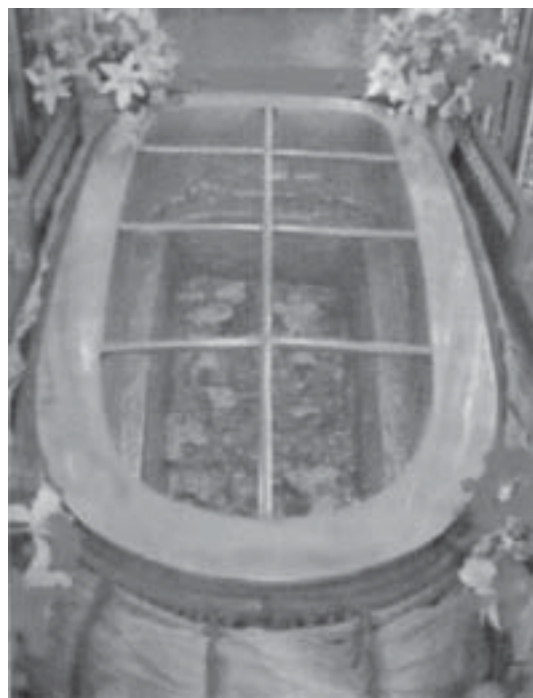
สุนทรภู่อยู่ที่วัดพระพุทธรบาทได้สี่วัน พระองค์เจ้าปฐมวงศ์ก็เสด็จกลับกรุงเทพฯ สี่วันที่พระพุทธรบาทนั้น สุนทรภู่ได้เที่ยวชมธรรมชาติธารน้ำป่าเขาถ้ำคูหาต่างๆ ได้พบสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรสโดยบังเอิญ ซึ่งเวลานั้นพระองค์ผนวชเป็นสามเณรซึ่งสุนทรภู่หลีกเลี่ยงจนตกเขา ดังบรรยายว่า “เจ้าเณรน้อยเสด็จมาดูน่ารัก พระกลดหัทธองขวางทางถวาย พี่เหลียวพบทลบทกลงเจียนตาย กระต่ายกลิ้งก้อนศิลาตาม”

วัดพระพุทธรบาทราชวรมหาวิหาร อ.พุทธรบาท จ. สระบุรี สร้างในสมัยอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๑๖๗

ความบรรยายช่วงสี่วันที่สุนทรภู่อยู่ที่วัดพระบาทนั้นเป็นเนื้อความที่รวบรวมเกร็ดความรู้ต่างๆ ไว้อย่างยิ่ง ทั้งด้านวรรณกรรมพื้นบ้าน นิทานภูมินาม เรื่องเขาขาด บ่อพรานล้างเนื้อ ถ้ำชาละวัน ภาพสะท้อนการเล่นน้ำสนุกสนานของนางข้าหลวง การละคร การมหรสพต่างๆ ของสมัยต้นรัตนโกสินทร์ นับเป็นเอกสารสำคัญที่บันทึกสาระความรู้ทางคติชนวิทยาไว้อย่างยิ่ง

ลองพิจารณาดูอย่างเป็นธรรม คนหนุ่มอายุ ๒๑ ปีอย่างสุนทรภู่ สามารถแสดงความรู้ให้ประจักษ์ในศาสตร์ศิลป์และแง่คิดชีวิตด้านต่าง ๆ เต็มเปี่ยมอยู่ในนิราศพระบาท(ไม่นับรวมผลงานเรื่องอื่นๆ) แสดงความละเอียดลออ ช่างสังเกตถี่ถ้วน ต้องไม่ใช่ธรรมดา นับว่าท่านเป็นอัจฉริยบุคคลโดยแท้ สมแล้วที่เป็นกวีแก้วรัตนโกสินทร์และเป็นกวีโลก

รอยพระพุทธรบาท มีลักษณะคล้ายเท้าคน กว้าง ๒๑ นิ้ว ยาว ๕ ฟุต ลึก ๑ นิ้ว ค้นพบในสมัยพระเจ้าทรงธรรม

บรรณานุกรม

- กาญจนาคพันธุ์. (นามแฝง). (๒๕๑๗). **ภูมิศาสตร์วัดโพธิ์**. พระนคร : บำรุงสาส์น.
- ฉันทน์ ขำวิไล. (๒๕๙๙). **ประชุมนิราศสุนทรภู์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ. (๒๕๑๔). **ชีวิตและงานของสุนทรภู์**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร.
- พ. ณ ประมวลุมารศ. (๒๕๙๙). **ประวัติคำกลอนสุนทรภู์**. พระนคร : แพร์พิทยา.
- ล้อม เพ็งแก้ว. (๒๕๓๖, กรกฎาคม-กันยายน). “ตำรับหัวล้าน”. **เมืองโบราณ**. ปีที่ ๑๙ : ๓ หน้า ๑๔๕.
- วิมลศรี ลิ้มธนากุล. (๒๕๓๖, กรกฎาคม-กันยายน). “บทชาติพันธุ์วรรณนาว่าด้วยงานศพมอญ”. **เมืองโบราณ**. ปีที่ ๑๙ : ๓ หน้า ๔๓.
- สมบัติ จันทรวงศ์. (๒๕๓๗). **โลกทัศน์ของสุนทรภู์**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.